

יוסף דעת

דף העשרה ללומדי 'הדף היומי'

נדרים, פרק שישי 'הנודר מן המבושל' (מט-נב)

הערות ובאורים בפשט

(מט.) זאף על פי שאין ראייה לדבר, זכר לדבר, שנאמר 'זיבשלו הפסח באש כמשפט' – הקשה הגאון רבי עקיבא איגר, מדוע לא הביא מקרא שבתורה (בסדר ראה) 'ובשלת ואכלת?' תירוצים שונים נאמרו באחרונים – ע' רש"ש, חידושי חתם סופר, מרומי שדה, ועוד. יש מי שתיקן, אדרבה, כיון שבגדרים הולכין אחר לשון בני אדם, עדיף להביא ראייה מלשון דברי הימים שכתבוהו עזרא ונחמיה (ב"ב טו) ולא מלשון תורה, וכפי שמבואר מדברי האברבנאל (בהקדמתו לספר ירמיה), שהנביא, אף שמקבל מה' את נבואותיו, הלשון שהנבואה נכתבה בה, לשונו שלו היא, ולא קיבל את נבואתו באותה מטבע לשון ממש. (חידושי בתרא. אף ללא דברי האברבנאל א"ש, שאין זו נבואה. וע' בתוספות להלן נה. שמלשון מקרא בדה"י יש להוכיח על לשון בני אדם, וכבר העיר שם הרש"ש מסוגיתנו)

(מט:) 'כד אזיל לבי מדרשא, שקיל גולפא על כתפיה, אמר: גדולה מלאכה שמכבדת את בעליה' – התשב"ץ (ה"א קמז), בהביאו דוגמאות לגדולי התנאים שהיו עוסקין במלאכה, הביא את דברי הגמרא כאן ובאר שרבי יהודה, מלאכתו היתה נשיאת חפצים ממקום למקום בשכר, וזו כוונתו באומרו 'גדולה מלאכה', היינו מלאכתו זו שאני עוסק בה, מביאה כבוד לבעליה. (וע' מהרש"א כאן).

(ג:) 'רב גמדה... אייתינן ליה כולהו' – כתבו הראשונים כאן שעשו כן שלא מן הדין אלא ממידת חסידות. יש מי שכתב שעל פי הדין היו חייבים לתת לו מחצית מן המטמון, שהרי ממונו (הקוף) הוא שגרם להם הרווחה, וכדין 'הוסיפו לו אחת יתירה' שחולק השליח עם בעל המעות (ע' כתובות צה:). והם שחסידים היו (ע' גדה יד.), נתנו לו את הכל, וכדיוק לשון הגמרא 'אייתינן ליה כולהו'. ורק על זה שנתנו לו הכל אמרו הראשונים שמדת חסידות היא. (מרהשת ח"ב לה, א.)

(נא.) 'זמאי זימה... זו מה היא' – המהר"ל ב'חידושי אגדות' פרש בדרך שונה משאר מפרשים; תאווה זו – 'מה היא', אין בה ממש כלל ואינה אלא דמיון והבל. וכך גם פרש את שאר דבריו של בר קפרא. וזו הסיבה שדרש ענין זה בעת שמחה ומשתה, כדי שלא יימשכו אחר ההבל ורעות הרוח.

כללים ושיטות

'דבר שיש לו מתירין' – שיטת הר"ן

הלכה היא, דבר שיש לו מתירין (להלן: דשיל"מ), אפילו באלף לא בטל (ביצה ג: ועוד). ופרש רש"י (שם) טעם הדבר, שכיון שיש לו התר לאחר זמן, החמירו חכמים לחכות לזמן ההתר, עד שיאכלנו באיסור, יאכלנו בהתר. ומפני אותו הטעם החמירו גם שדבר שיש לו מתירין אסור אף בספק דרבנן, ולא אומרים בו 'ספיקא דרבנן לקולא' (ביצה ד. וברש"י שם). **אך** הר"ן בסוגיתנו האריך ליתן טעם אחר. ותורף דבריו, שכיון שעתידי להיות מותר, הרי זה דומה ל'מין במינו' שאינו בטל, ואף חכמים שחלקו על רבי יהודה במין במינו, מודים כאן, לפי שלדעתם אין ראוי לילך אחר דמיון המינים במציאות אלא בדינם. ובזה הסביר מדוע החמירו בדשיל"מ רק כשהתערב במינו, אבל מין בשאינו מינו – בטל, לפי שלדעת חכמים רק כששויים גם במציאות וגם דומים בדין אין המיעוט בטל ברוב, שכל דבר הדומה לחבירו אינו מחלישו ומבטלו רק מעמידו ומחזקו, ואין תורת 'ביטול' אלא בדברים מנוגדים.

אמנם, יש להדגיש שסברת הר"ן אינה מדאוריתא אלא מדרבנן. שמן התורה אף דבר שיש לו מתירין בטל ברוב, כמבואר במסכת בבא מציעא (ג). וכן כתבו הראשונים, והר"ן עצמו בכללם – ע' פסחים כט: ולהלן נח..

וכבר שאלו האחרונים על הר"ן, הרי טעמו אינו שייך כלל כלפי דין 'ספיקא דרבנן' שהחמירו בדשיל"מ אף ללא תערובת, כנ"ל. ומוכרח שגם הר"ן סובר את סברת רש"י. ואם כן, מאין לו לחדש טעם נוסף, ומה צורך בטעם זה? (וע' בלשון הר"ן בביצה שם, ששינה מלשון רש"י שמאותו הטעם שהחמירו בתערובת החמירו בספק דרבנן, אלא שהחמירו שתי חומרות שונות – וכפי שדייק כן בספר 'אישי יצחק' (לר"ב נבנצל) עמ"ס ביצה).

וכתב הגר"א וסרמן זצ"ל (ב'קובץ שיעורים' ריש ביצה) שבכל תקנות וגזרות חכמים ישנם שני ענינים: א. הסיבה שמחמתה ראו צורך לתקן. ב. גם כשיש טעם וסיבה, כלל גדול הוא, שחכמים לא מתקנים דבר שלא מצאו כמותו בתורה, ולעולם מסמיכים את גזרותיהם לדין דאוריתא כלשהו. אף כאן, אם כי מודה הר"ן לרש"י בסיבה לתקנה, אך היו צריכים לסמוך גזרתם על דין 'מין במינו לא בטיל'. ולכן מחלקים אנו בין אם נתערב במינו לנתערב בשאינו מינו. (וראה בהרחבה ובפירוט רב של כלל זה, 'קעין דאוריתא', במאמריו של הר"י קופרמן בחוברות 'המעין' האחרונים).

יש מי שכתב (זכר יצחק ח"ב מו, ג) הסבר אחר; שני הטעמים זקוקים ומשלימים זה את זה, שהרי התוס' כתבו בכמה מקומות (זבחים עג. מנחות כב: ועוד) שלא אמרו 'מין במינו אינו בטל' אלא בתערובת לח בלח, אבל יבש ביבש – בטל. נמצא לפי זה שהטעם שכתב הר"ן, שדשיל"מ נידון כמין במינו, אינו אלא בתערובת לח בלח. אך הרי הדין שדשיל"מ לא בטל נאמר גם ביבש (ע' יבמות פב.), ומוכרח שיש בזה סברה נוספת, כמו שכתב רש"י, עד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהתר. אמנם סבר הר"ן שטעם זה של רש"י, נכון רק בתערובת יבש ביבש, שהאיסור עומד במקומו לעצמו, אלא שאינו ניכר, אבל לח בלח, המיעוט האסור נהפך להתר גמור, שהרי אינו קיים בפני עצמו (וכמשמע חילוק זה משיטת הרשב"א המובאת ביו"ד קט, שביבש-ביבש אין לאכול התערובת כאחת). ומכאן למד הר"ן שיש טעם נוסף, מצד 'מין במינו'.

הר"ן האריך לבאר את דברי הר"ף, שבדבר שכבר עתה הוא מותר, כפת שאפאה עם בשר, אף שאין בה בנותן טעם, אסור לאכלה בחלב, כיון שאפשר לאכלה ללא חלב. ואף בתערובת מין בשאינו מינו, אינו בטל, בכי האי גוונא, לפי שהיא התר גמור כבר מעכשו. יש שהקשה ממה שמבואר בפוסקים (ע' שו"ת הר"ן נו נט; רמ"א או"ח תמו) שחמץ קודם הפסח יש בו ביטול. והלא קעת אין בו איסור, ודשיל"מ הוא? ופרש, שאכן אין הוא מתבטל אלא ברגע האחרון של התר אכילת חמץ, שכבר אין שהות לאכלו, ובשעה זו, אף כי התר הוא, אינו 'דבר שיש לו מתירין' לפי שאין אפשרות מעשית לאכלו. (שערי ישר ג, כא. מבואר מדבריו שאף להר"ן, דרושה אפשרות מעשית לאכילה, ולא מספיק בהתר דיני בלבד. וכן מבואר בדברי הר"ן ריש ביצה, שאם ייפסד המאכל כשיבוא זמן התרו, דבר שאין לו מתירין הוא).

עוד כתב ב'שער המלך' (מאכלות אסורות טו, כ) שכל דברי הר"ף אמורים רק כשההתר הינו תמידי, אך אם ההתר זמני ואחר כך ייאסר, הרי זה כדשיל"מ האסור עתה וייאסר בעתיד, שבשאינו מינו – בטל. ובוה יישב קושיא על הר"ן מלהלן פרק שביעי.

אכן, כבר כתבו שמדברי הרמ"א (יו"ד קח ע"ש בבהגר"א סק"ט; רמ"א צט,ה ובחידושי הגרעק"א) מתבאר שפסק להלכה שלא כהר"ף בזה. (וע' אגרות משה יו"ד ח"א מד).

ליקוטים מפוסקים אחרונים

(מט:) 'הימנותא בידא דההיא איתתא, אי טעימנא אלא קידושא ואבדלתא וארבעה כסי דפסחא וחוגרני צידעי מן הפסח עד העצרת' – הרשב"א (בתשובותיו ח"א רלח – מובא בב"א או"ח תעב) נשאל על אדם המצטער בשתיית יין, האם חייב בארבע כוסות, או שמא יקבע סידרו על הפת (המצה) כדין מי שאין לו יין? והשיב שמסתבר שחייב לדחוק עצמו, על אף צערו ומכאוביו, וישתה ארבע כוסות. וסמך דבריו ממנהגו של רבי יהודה המובא כאן (וכן בירושלמי פסחים י"א. אם כי י"ל שראיה גמורה אין כאן, שאפשר שנהג כן ממידת חסידות. ופלפלו האחרונים בדבר). וכן נפסק בשולחן ערוך (או"ח תעב, י).

אמנם כתבו האחרונים (מובאים במשנ"ב שם) שאם מצטער, יוכל לשתות יין צימוקים או חמר מדינה. כל זה אמור דוקא במי שמצטער בשתייתו, או בא לידי כאב ראש מן השתיה וכדומה, אך אין בכלל זה אם יחלה ויפול למשכב מכך, שפטור הוא (משנה ברורה וערוך השולחן שם) לפי שאין זו דרך חירות (שער הציון שם). ובשו"ת מהר"ם שיק (או"ח רס. מובא בשבט הלוי ח"ה ריט) נקט בפשיטות לחייב אף חולה, כל עוד אין בו סכנה.

וכבר האריך בענין זה בבקיאות נפלאה, הגר"ע יוסף שליט"א (בשו"ת חוון עובדיה ח"א ד), ודן בדין המצטער והחולה לגבי שאר מצוות, דאורייתא ודרבנן. (ולא זכר שר את שיטת מהר"ם שיק הנ"ל. כמו"כ יש להוסיף על האחרונים שהביא, את דברי החלקת יואב' (דיני אונס ענף ז) שכתב לפטור 'מצטער' משאר מצוות. וכבר דחה דבריו בתוקף בשו"ת שבט הלוי (ח"ה ריט) מדברי הראשונים. ובפטור חולה ממצוות עשה – ע"ע: חידושי הגר"ר בענגיס ח"א כ; שו"ת אגרות משה או"ח ח"א קעב – ולסברתו שם שחולי חמור לאדם מבזבז חומש ממונו, ולכן נחשב החולה כאנוס להפטר ממצוות עשה, לסברא זו נראה שה"ה אם עתה בריא אלא שמפני המצוה יחלה. וכן במצטער צער גדול יש לדון לפי סברא זו. מאידך, חולה שהמצוה קשה עליו ואולי אף תתגבר מחלתו, אך אין חוליו תלוי במצוה, י"ל שחייב ככל מצטער. וצ"ע.). אמנם, על טעמו של המשנ"ב שאין זו דרך חירות, פקפק שם, לפי ש'דרך חירות' אינה מעכבת. ומ"מ קיים דבריו מטעם אחר (ונפ"מ במצות מרור וכיו"ב אם יחלה ממנה).

מוסר ומידות

(מט:) 'כד נפקת לשוקא מיכסיא ביה וכד נפיק רבי יהודה לצלויי הוה מיכסי ומצלי, וכד מיכסי ביה הוה מברך ברוך שעטני מעיל' – שהיה חשוב וחביב בעיניו כמעיל (ר"ן רש"י). שאל הגר"ח שמואלביץ זצ"ל, מה נפשך, איזה בגד היה זה, אם בגד איש, כיצד לבשתו האשה, ואם בגד אשה, כיצד לבשו רבי יהודה? מוכרח, שלא היה זה כי אם חתיכת בד, שלא שייך בה שם 'בגד איש' או 'בגד אשה', ואפילו הכי היה חביב עליו ביותר. צא ולמד מידת ההסתפקות להיכן היא מגעת... (שיחות מוסר – מאמר י תשל"ג). (וכרב כן תלמידיו, היו מתכסין ששה בטלית אחת ועוסקין בתורה, כמובא בסנהדרין כ.).

(ג.) 'שמע מן אחורי ביתיה דקאמר... איהדר לאחורי, הדר אול הוה תרתי סרי שני אחרנייתא' – רבי עקיבא החליט בדעתו שאף להכנס הביתה קמעא, ולגמול בכך חסד לאשתו שהביאתו לכל הגדולה הזאת, אף הפסק מועט זה, הסח הדעת הוא, ועלול לבטל את המעלה הגדולה של הרצף שבלימוד. (שיחות מוסר – מאמרים טו ל תשל"א)

(ג.) 'זלא אומניה לבר קפרא. אמר ליה: אם לעוברי רצונו כך, לעושי רצונו על אחת כמה וכמה. אומניה. אמר: לעושי רצונו בעולם הזה, לעוה"ב עאכו"כ' – ה'חתם סופר' בחידושיו הביא בשם מחותנו לפרש, שרצונו של הקב"ה, שיהנו הבריות מעולמו, ולא לתוהו בראו, ולכן, רבנו הקדוש שסרב להנות אפילו מאצבע קטנה, ואף בשמחת בנו, כינהו משום כך בר קפרא 'עוברי רצונו'. לבסוף כשהזמינו וידע שישמחנו בריקודו, אמר עליו שעשה את רצונו של הקב"ה.

עזר מציון

ציונים, מראי מקום וראשי פרקים – לתוספת עיון

(ג.) מעשה דרבי עקיבא ורחל – במסכת שבת כה: מובאות ארבע דעות תנאים בשאלה 'איזהו עשיר', ולדברי רבי עקיבא: 'כל שיש לו אשה נאה במעשים'. וכתבו שם המפרשים – ע' מהרש"א ו'פנים מסבירות' (חזון) – שכל אחד מן החכמים דיבר לפי מאורעות חייו ועניניו. אף רבי עקיבא, שחי עם רחל הנאה במעשיה, עשיר היה באמת כל ימיו, גם בימי דחקו. וראה עוד: כתובות סב-סג; ירושלמי שבת פרק ו; שו"ת ריב"ש תו; הגהות יעב"ץ יבמות סג: איש וביתו סוף פרק ז.

(ג:) 'אמרה ליה בת קיסר לרבי יהושע בן חנניה: תורה מפוארה בכלי מכוער' – הרא"ש כתב בפרושו, שהיה שחור. יש מי שהסביר על פי דברי הגמרא בחגיגה (כב:) המספרת על רבי יהושע ש'כל ימיו הושחרו שיניו מפני תעניותיו'. ובדקדוקי סופרים שם הביא גרסא 'הושחרו פניו' (מגדים חדשים (ויס) – ברכות כח. ע"ש).
וע' בתיקוני זוהר תיקון ס על ענין זה, שיש נפשות גדולות בגופים מכוערים, וכן להפך. ובספר 'צדקת הצדיק המלא' לר"צ הכהן מלובלין זצ"ל (בסימן קמו – העתק מכתב יד שהושמט בדפוסים הרגילים) רמז בזה דברים עמוקים. וע"ע בחידושי אגדות למהרש"א ומהר"ל כאן.

(ג:) 'אמר לה לבזוייה קאתית, תיהוי ההיא אתתא בשמתא, פקעה ומתה' – מכאן הוכיח המרדכי – מובא בשו"ת מהרי"ק א; קפט – שהמבזה חכם, אינו נאמן לפרש דבריו שלא התכוון לבזותו אלא לענין אחר נתכוון, כל שיש אומדנא מוכחת שנתכוון לבזות. וכן מוכח, שגם המבזה חכם שכבר מת – חייב נידוי, שהרי אשה זו באה לפני רב יהודה בנהרדעא, ונהרדעא – מקומו של שמואל היא, ומבואר שבאותו מאורע שמואל כבר הלך לעולמו. וכן מפורש הדין ברמב"ם הל' תלמוד תורה ו, יב (שו"ת הרשב"ש שנג, בשם אביו הרשב"ץ. ושם הגרסה 'פסעה ומתה' – וכנראה משיבוש הדפוס הוא).
וכתב ה'חזון איש' (סנהדרין כ"ג) שכל ענין הקללות שמצינו בש"ס, היה הדבר נצרך להיות כבוד התורה קבוע בלבבות, ושלא יתרגלו בזלזול כבוד החכמים. ואותה אשה, אילו היתה נכנעת והיתה עושה תשובה, לא היתה נפגעת, שאם מתכפר החטא – נפקעת הקללה.

טעמים וענינים

**(מט:)' 'חכמת אדם תאיר פניו' – איתא בסדר אליהו זוטא (יב): 'זוהו ששאל חבקוק הנביא מלפני הקב"ה... רבוננו של עולם, מי שקרא ושנה הרבה ומי שקרא ושנה קימעה, ידו מאור פניהם שוין במאור פנים לעולם הבא? אמר לו: לאו. כל אחד ואחד לפי דרכו'.
זהו לעולם הבא. אמנם, רבי יהודה ב"ר אילעאי זכה לכך כבר בעולם הזה (וראה עולמו בחייו – ע' ברכות יז סע"א 'עולמך תראה בחיך... ופניך יזהירו כוזהר הרקיע'). וזה לפי ששקד בתורה מתוך הדחק, יותר מכל הדורות שלפניו, וכמו שאמרו להלן, וכמובא במסכת סנהדרין (כ.) 'אשה יראת ה' היא תתהלל' – זה דורו של רבי יהודה בר אילעי, אמרו עליו על ריב"א שהיו תלמידים מתכסין בטלית אחת ועוסקין בתורה'. וזהו שאמרו עליו (שבת כה:) שהיה מתכסה בסדינין המצוייצין והיה דומה למלאך ה'. (עפ"י 'תקנת השבים' לר"צ הכהן מלובלין, עמ' 141)**